

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ФАХІВЦІВ ДЛЯ РІЗНИХ ТИПІВ СОЦІАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

Н. В. ЦИГАН

Сьогодні в Україні створена та стрімко розвивається розгалужена система соціальних служб і закладів, робота яких спрямована на реалізацію різних напрямків соціальної роботи, пов'язаної із захистом та підтримкою незахищених верств населення. Підвищуються вимоги до якості соціальних послуг, що надаються закладами соціальної сфери, та до соціальних працівників, що в них працюють. У соціальній сфері потрібні фахівці, які вміють працювати з людьми, глибоко розуміють і знають свою роль у суспільстві, вміють використовувати набуті знання, вміння та навички на практиці, тобто професійно компетентні. Тому вимогою суспільства до системи вищої освіти є ефективна професійна підготовка кваліфікованого соціального працівника відповідного рівня та профілю, компетентного, який вільно володіє професією та орієнтується в суміжних галузях діяльності, готового до постійного професійного росту, соціальної та професійної мобільності.

Проблему формування професійної компетентності майбутніх фахівців у процесі навчання у вищому навчальному закладі вивчали багато вчених. Різні аспекти цієї проблеми стали предметом наукових досліджень В. Баркасі, І. Бондаренко, Н. Босак, М. Васильєвої, С. Вітвицької, О. Вознюк, Л. Голованчук, І. Дроздової, О. Дубасенюк, А. Журавльова, Л. Карпової, С. Козак, М. Левківського, О. Мамчич, А. Маркової, Г. Мельниченко, Г. Мухамедзянової, О. Палій, Л. Петровської, О. Пометун, Л. Пуховської, С. Савельєвої, Н. Саєнко, С. Сисоєвої, Н. Тализіної, Л. Шевчук. Особливості формування майбутніх фахівців для соціальних закладів у системі вищої освіти розглянуті в роботах О. Дубасенюк, І. Зверєвої, Л. Міщик, А. Капської, І. Козубовської, О. Карпенко, В. Поліщук. Специфіка підготовки до виконання певних професійних функцій висвітлена в працях Г. Локаревої, С. Пащенко, А. Первушиної. Підготовку до роботи з різними категоріями клієнтів вивчали Ю. Мацкевич, Л. Пундик, С. Харченко. Проблеми розвитку професійної компетентності присвячені праці таких науковців, як В. Бочарова, М. Галагузова, Л. Гуслякова, П. Павленко, Є. Холостова.

Метою даного дослідження є конкретизація понять „компетенція”, „компетентність” та „професійна компетентність”, а також аналіз думки науковців щодо особливостей компонентів професійної компетентності фахівців різних типів соціальних закладів.

Сучасний розвиток соціальної сфери вимагає від системи вищої освіти професійної підготовки майбутніх фахівців, що володіють фундаментальними знаннями, вміннями та навичками, здатних творчо підходити до вирішення неординарних питань, які постають щоденно перед соціальними працівниками в процесі вирішення проблем клієнтів соціальних служб та закладів. Основна увага вищої школи під час підготовки майбутніх соціальних працівників акцентується на компетентностях, що сприяють швидкій адаптації спеціалістів до діяльності соціальних закладів, а також спроможності надання якісних соціальних послуг клієнтам, спрямованих на розв'язання їхніх нагальних проблем.

Професійна підготовка соціальних працівників – це „процес і результат оволодіння цінностями соціальної та соціально-педагогічної діяльності, професійно необхідними знаннями, вміннями й навичками, формування професійно важливих особистісних якостей, які є основою готовності до соціальної діяльності” [3, с. 233]. Мета професійної підготовки соціальних працівників полягає у формуванні професійно компетентного, конкурентоздатного й мобільного фахівця шляхом створення сприятливих умов для усвідомленого професійного самовизначення, професійно-особистісного формування в системі підготовки майбутніх фахівців соціальних закладів.

Системотворними елементами професійної освіти соціальних працівників є: вимоги й потреби суспільства та клієнтів, цінності, мета, зміст і технології соціальної діяльності, необхідність формування у фахівців готовності до виконання професійних обов'язків, професійної компетенції й професійно зумовлених особистісних якостей.

Професійна підготовка соціального працівника є процесом формування професійної компетентності, необхідних професійних компетенцій, якими йому потрібно оволодіти та застосовувати у подальшій практичній діяльності.

Поняття «професійна компетентність» є складним та означає володіння професійною діяльністю на достатньо високому рівні, здатність проектувати свій подальший професійний шлях; користування прийомами професійного спілкування й усвідомлення соціальної відповідальності за результати своєї роботи; володіння прийомами особистісного самовираження та саморозвитку в рамках професії; готовність до професійного зростання, позитивне ставлення до майбутньої професійної діяльності. Протягом навчання компетентність студентів вищих навчальних закладів зростає через засвоєння теоретичних знань, оволодіння різними практичними методами роботи.

Варто зазначити, що у наш час в науці відсутній однозначний підхід до визначення понять „компетенція”, „компетентність” та „професійна компетентність”. Визначенню цих понять присвячено ряд наукових робіт і досліджень.

У тлумачному словнику С. Ожегова „компетенція” визначається як коло питань, в яких хто-небудь обізнаний; коло чийхось повноважень, прав” [10, с. 289]. Така трактовка поняття „компетенція” надається і в „Новому тлумачному словнику української мови”, де слово „компетенція” визначається як „добра обізнаність із чим-небудь; коло повноважень якої-небудь організації, установи, особи” [9, с. 874].

С. Шишов та В. Кальней поняття „компетенції” визначають як поняття здатності: „компетенція – це загальна здатність, яка ґрунтується на знаннях, досвіді, цінностях, нахилах, які набуваються завдяки навчанню” [18, с. 362].

На думку А. Хуторського, компетенція – це „сукупність взаємопов’язаних якостей особистості (знань, умінь, навичок, способів діяльності), заданих відносно певного кола предметів і процесі, необхідних для того, щоб продуктивно діяти щодо них” [16, с. 58].

Показником якості освіти за рішенням Ради Європи є сформовані у випускників вищих навчальних закладів ключові компетенції, якими вони оволоділи впродовж навчання: політичні і соціальні компетенції; компетенції, що забезпечують життєдіяльність у багатокультурному суспільстві; компетенції, що визнають володіння усним та письмовим спілкуванням; інформаційні компетенції, що реалізують здатність і бажання вчитися впродовж усього життя [15, с. 11]

Компетентність за Словником української мови – це властивість. „Компетентний, який має достатні знання в якій-небудь галузі, який з чим-небудь добре обізнаний; тямущий” [12, с. 250].

У Словнику з професійної освіти за редакцією Н. Нічкало компетентність визначається як „сукупність знань і вмінь, необхідних для професійної діяльності: вміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності, використовувати інформацію” [11, с. 149].

Компетентність – це здатність приймати рішення й нести відповідальність за їх реалізацію у різних галузях людської діяльності. Компетентність представляється інтегральним поняттям, у якому можна виділити кілька рівнів: Компетентність – це здатність до інтеграції знань і навичок та їх використання в умовах вимог зовнішнього середовища, що швидко змінюються; концептуальна компетентність, компетентність в емоційній сфері, в галузі сприйняття; компетентність в окремих сферах діяльності. Компетентність визначається як:

- поєднання психологічних якостей, а також психологічний стан, що дозволяє діяти самостійно й відповідально в нестандартних ситуаціях;
- знання своєї справи та можливих способів і засобів для виконання намічених цілей і завдань;
- здатність особистості об’єктивно оцінювати ситуацію, що склалася, й прийняти адекватне рішення.

Австралійський дослідник Т. Хоффман стверджує, що поняття компетентності можна виразити трьома способами:

- видимі й реєстровані результати діяльності;
- як деякі стандарти виконання діяльності;
- особистісні властивості, що визначають ефективність тієї чи іншої діяльності.

Дж. Равен визначає компетентність як специфічну здатність ефективного виконання конкретних дій у предметній галузі, включаючи вузькопредметне знання, особливого роду предметні навички, способи мислення, розуміння відповідальності за свої дії. Він виділяє „вищі компетентності”, які передбачають наявність у людини високого рівня ініціативи, здатності організовувати людей для виконання поставлених цілей, готовності оцінювати й аналізувати соціальні наслідки своїх дій [8, с. 33].

Розглядаючи проблему модернізації професійної освіти, визначаючи вимоги до випускників вищого навчального закладу, дослідники широко використовують термін „професійна компетентність” як готовність і здатність фахівця приймати ефективні рішення при здійсненні професійної діяльності.

Дослідник В. Адольф стверджує, що „професійна компетентність – це складне утворення, що вміщує комплекс знань, умінь, властивостей і якостей особистості, що забезпечують варіативність, оптимальність та ефективність побудови навчально-виховного процесу” [1, с. 118].

Науковець В. Кричевський визначає професійну компетентність як сукупність певних ознак: наявність знань для успішної діяльності; усвідомлення значущості вказаних завдань для майбутньої професійної діяльності; набір операційних умінь; володіння алгоритмами вирішення професійних завдань; здатність до творчості у вирішенні професійних завдань [4, с. 67].

Таким чином, компетентність припускає деяку, наперед задану вимогу до професійної підготовки студентів, а компетентність – особистісна якість (характеристика), що вже сформувалася у майбутнього фахівця.

Як видно з аналізу, в поняття „компетентність” включається здатність особистості успішно виконувати певну професійну діяльність. Тому компетентність визначається, виходячи з аналізу видів діяльності, виконуваних фахівцями при розв’язанні завдань у певній професійній галузі.

Професійна компетентність соціального працівника – специфічна здатність індивідуума, необхідна для ефективного виконання конкретних видів соціальної роботи на основі певних професійно важливих особистісних якостей, знань, умінь, навичок та ціннісних орієнтирів. Основою професійної діяльності виступають такі якості, як професіоналізм та компетентність: необхідний рівень знань, відповідні медичні показники, емоційно-вольові риси, психічні процеси, морально-ділові якості [6, с. 14].

Професійна компетентність соціального працівника обумовлена сукупністю його професійних знань, умінь, навичок; комплексом психологічних особливостей та професійно важливих якостей і здібностей. Здатність досягати найвищих успіхів у професійній діяльності багато в чому залежить від самооцінюючих здібностей (самоконтроль, самовдосконалення, самоосвіта). Фахівець повинен бути психологічно готовим до діяльності у соціальній сфері, мати сформоване професійне мислення, вміти самостійно аналізувати конкретну ситуацію, оцінювати можливі наслідки та брати відповідальність за обрані рішення, які часто пов’язані з життям людини [6, с. 35].

Соціальна робота вимагає певних знань, умінь та навичок, володіння якими визначає рівень професійної компетентності. Компетентний соціальний працівник має володіти методами, прийомами, технологіями соціальної роботи, а також уміннями, що необхідні для їх застосування. Компетентна професійна діяльність передбачає:

- усвідомлений вибір знань, необхідних для вирішення професійних завдань;
- єдність професійних знань та цінностей;
- відображення цього синтезу у професійній діяльності [14, с. 221].

Компетентність соціального працівника являє собою сукупність якостей, що відображають ступінь кваліфікації, рівень знань, умінь і навичок, готовності та здатності, які пов’язані зі здійсненням соціальної діяльності.

Професійна компетентність складається з компонентів. Для їх виявлення вивчені кваліфікаційні характеристики та нормативно-правові документи, що регламентують професійну діяльність соціального працівника, вимоги державного освітнього стандарту вищої професійної освіти. Кожен компонент розглядається в структурі реалізації професійної діяльності соціального працівника. Серед них найчастіше називають:

- компетентність сприйняття, яка передбачає проведення спостереження, аналізу, постановку діагнозу;
- компетентність взаємодії, тобто успішне встановлення взаємовідносин та здійснення діяльності. Сюди входять аналіз ситуації, розуміння випадку, обмін інформацією, пояснення, аналіз із наступним висновком, який, у свою чергу, має бути засобом надання допомоги та сприяння у подальшому самостійному вирішенні проблеми;
- комунікативну компетентність – установа контакту з клієнтом, налагодження довірливих, доброзичливих відносин;
- рефлексивна компетентність, тобто реконструкція процесу надання допомоги, мета якої – переконатись у правильності зробленого або того, що можна було зробити.

Структурно-функціональний аналіз дає можливість цілеспрямовано розкрити специфіку конкретних професійних компетентностей. Розглянемо детальніше ключову змістову компетентність, що входить до структури професійної компетентності соціального працівника.

Професійна компетентність включає такі структурні компоненти:

- мотиваційний – мотиви, цілі, ціннісні установки фахівця, припускає ставлення до професійної діяльності як до цінності, потреба у розвитку своєї професійної компетентності; прагнення мотиваційно-ціннісного самовдосконалення. Функціональне призначення мотиваційно-ціннісного компонента полягає в тому, що його сформованість опосередковує розвиток інших компонентів професійної компетентності;

– когнітивний – знання теоретичних і методологічних основ соціальної роботи; нормативно-правових актів, що регламентують дану діяльність; методів та технологій соціальної роботи; сучасних інформаційних технологій; вимог, що висуваються до сучасного соціального працівника;

– діяльнісно-поведінковий – визначає стиль поведінки, вибір способів поведінки й вирішення практичних завдань, включає умови успішної реалізації професійної компетенції. Даний компонент передбачає наявність готовності фахівця до самореалізації в професійній діяльності, конкретні результати, досягнуті в процесі її здійснення, основні якості, притаманні на поведінковому рівні, розвиток здатності вирішувати професійні завдання;

– ціннісно-смісловий – ступінь психологічних характеристик особистості (професійно значущі якості професіонала-фахівця та його цінності), готовність до прояву особистої ініціативи; ціннісне ставлення до професії; готовність працювати з нужденними; ціннісне ставлення до людей;

– емоційно-вольовий – припускає емоційно-вольову саморегуляцію поведінки особистості в ситуації професійної діяльності з метою досягнення високих результатів. Прояв емоційно-вольової активності включає емоційність як позитивний емоційний фактор – реакцію на успіх і невдачу – емотивність, як ціннісний показник усвідомлення суб'єктом необхідності професійної діяльності, позитивне активне емоційно забарвлене ставлення до особистісного та професійного самовдосконалення;

– рефлексивний – являє собою відстеження людиною цілей, процесу та результатів своєї діяльності, а також самооцінку спеціаліста на основі самосвідомості й рефлексії, тобто усвідомлення та оцінювання тих внутрішніх змін, які в ньому відбуваються. Тільки адекватна самооцінка забезпечує успіх у розвитку професійної компетентності. Рефлексія людини як суб'єкта соціально-правової компетентності охоплює всі її компоненти: осмислення власного рівня професійної компетентності, стилю поведінки, особливостей ціннісно-мотиваційної сфери та інших питань.

Така модель формування професійної компетентності передбачає три рівні навчання соціальних працівників:

– когнітивний рівень (повідомлення знань та їх раціональне обговорення)

– прагматичний рівень (тренування методів роботи, поведінковий тренінг, відпрацювання безпечного способу діяльності);

– емоційний рівень (самосвідомість, рефлексія особистого досвіду) [2, с. 9].

Н. Лобанов, В. Косарев, А. Крючатов у структурі компетентності виділяють: професійно-змістовний, професійно-діяльнісний, професійно-особистісний компоненти.

Професійно-змістовний (базовий) компонент – це наявність у фахівця теоретичних знань з основ наук, які вивчають особистість людини, що забезпечує усвідомленість при визначенні змісту професійної діяльності.

Професійно-діяльнісний (практичний компонент) включає професійні знання і вміння, апробовані в діях, засвоєні особистістю як найбільш ефективні.

Професійно-особистісний компонент містить професійно-особистісні якості, що визначають позицію та спрямованість фахівця як особистості, індивіда й суб'єкта діяльності [6, с. 38].

О. Ломакіна розглядає в складі професійної компетенції мотиваційно-ціннісну, когнітивну, операційно-діяльнісну і рефлексивну сфери [7, с. 73].

Сучасна соціальна робота здійснюється на різних рівнях: на макрорівні – соціальна політика, на мезорівні – соціальні програми регіонального, місцевого рівня й за місцем проживання, на мікрорівні – практична соціальна робота з клієнтом. На ринку соціальних послуг функціонують заклади, створені державними органами влади, громадськими організаціями, благодійними фондами, релігійними організаціями та громадянами. Відомча приналежність, форма власності, види соціальних послуг, які надають соціальні заклади, категорії клієнтів, що обслуговуються ними, а також режим обслуговування клієнтів визначають особливості діяльності цих закладів, що в свою чергу, вимагає від соціальних працівників перш за все базової професійної освіти в галузі соціальної роботи, диференційної підготовки до роботи на різних рівнях соціальної роботи від працівника на державному та регіональному рівнях до соціального працівника, який практично працює з клієнтом, надає йому специфічні соціальні послуги. Для успішного виконання своїх функцій сучасний фахівець повинен володіти не тільки сумою загальних і спеціальних знань, умінь і навичок, але й комплексом певних особистісних якостей та особливих компетентностей, що забезпечують плідну роботу.

Окремі науковці акцентують увагу на тому, що соціальна робота з різними категоріями клієнтів та у різних типах соціальних закладів вимагає від фахівців наявності особливих й специфічних компетентностей.

Так, Л. Клос, розглядаючи професійний портрет соціального працівника, готового до здоров'язбережувальної діяльності, вважає, що „до характеристик професійної компетентності

необхідно відносити особливості професійної діяльності, що зумовлені її специфікою і виражені через зміст, завдання соціального працівника, характеристику груп клієнтів і закладів, у яких вона реалізується” [5, с. 21].

Т. Соловей та М. Чайковський, розглядаючи змістовні компоненти професійної компетентності соціального працівника інклюзивного закладу зазначають, що „інклюзивна компетентність майбутніх соціальних працівників інклюзивних закладів належить до рівня спеціальних професійних компетентностей” [13, с. 222].

Специфічні компетентності необхідні і в роботі з іншими категоріями клієнтів. Так, надання соціальних послуг наркозалежній молоді або ВІЛ-інфікованим клієнтам, випускникам інтернатних закладів або звільненим із місць позбавлення волі вимагає від соціального працівника особливих знань, навичок та вмій.

Таким чином, наукові дослідження дають підставу зробити висновки, що поняття „компетентність” та „компетенція” мають свої змістовні відтінки. Якщо компетенція – це наперед задана вимога, то компетентність – це володіння компетенцією. Професійна компетентність, як і її структура є динамічним явищем. Крім базових компетентностей соціальна робота в різних типах соціальних закладів вимагає особливих компетентностей. В соціальній роботі з різними категоріями клієнтів фахівець соціального закладу має володіти як базовими компонентами професійної компетентності, так і специфічними, які обумовлені особливостями професійної діяльності, специфікою змісту, цілей і завдань діяльності соціального працівника. Крім того, специфічні компоненти професійної компетентності обумовлені категоріями клієнтів і типом соціального закладу, де ця діяльність здійснюється.

Список використаної літератури:

1. Адольф В. А. Профессиональная компетентность современного учителя : [монографія] / Красноярский гос. Университет / В. А. Адольф. – Красноярск: КрГУ, 1998. – 286 с.
2. Болотов В. А., Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика, 2003. – № 10. – С. 8 – 14.
3. Енциклопедія для фахівців соціальної роботи / за заг. редакцією проф. І. Д. Звереві. – К., Симферополь : Універсум, 2012. – 536 с.
4. Кричевский В. Ю. Профессиограмма директора школы. Проблема повышения квалификации руководителей школ / В. Ю. Кричевский. – М., Педагогика, 1987. – 212 с.
5. Клос Л. Е. Компетентність збереження здоров'я майбутніх соціальних працівників / Л. Е. Клос / Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації професійних спілок України. – 2012. – № 1[61]. – С. 18-23.
6. Лобанова Н. Н. Профессиональная компетентность педагога / Н. Н. Лобанова, В. В. Косарев, А. П. Крючатов. – Самара – Санкт-Петербург, 1997. – 106 с.
7. Ломакина О. Е. Формирование профессиональной компетентности будущего учителя иностранных языков : дисс. канд. пед наук: 13.00.08 / О. Е. Ломакина. – Волгоград, 1998. – 194 с.
8. Morales A. Social Work: a profession of many faces / Morales A., Sheafor B. – Boston, 1990. – 325 p.
9. Новий тлумачний словник української мови (у трьох томах). том I, А – К, / Укладачі : В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – Київ, Вид-во „АКОНІТ”, 2006. – 926 с.
10. Ожегов С. И. Словарь русского языка : 70000 слов / под ред. Н. Ю. Шведовой. – 23-е изд. испр. – М. : Русский язык, 1990. – 917 с.
11. Професійна освіта : [словник : навч. посіб.] // Уклад. С.У. Гончаренко [та ін.]; за ред. Н. Г. Ничкало. – К. : Вища школа, 2000. – 380 с.
12. Словник української мови в 11 т. /АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970 – 1980. – Т.4. – 250 с.
13. Соловей Т. В. Змістовні компоненти професійної компетентності соціального працівника інклюзивного закладу / Т. В. Соловей, М.Є. Чайковський // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету „Україна”, 2013– №1(7). – С. 220 – 224
14. Соціальна робота в Україні : [навч. посібник] / І. Д. Звереві, О. В. Безпалько, С. Я. Харченко та ін./ за заг. ред. І. Д. Звереві, Г. М. Лактіонові – К.: Наук. світ, 2003. – 233 с.
15. HutmacherWalo/ Key competencies For Europe // Report of the Symposium Berne. Switzerland 27-30 March. 1996. Council for Cultural Cooperation (CDCC) a Secondary Education for Europe. Strasburg. 1997.
16. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования [Текст] / А. Хуторской // Народное образование – 2003. – № 2. – С. 58–64.
17. Шишов С. Е. Школа : Мониторинг качества образования / С. Е. Шишов, В. А. Кальней. – М. : Педагогическое общество России, 2000. – 362 с.

*Рецензент – к.пед.н., доцент
кафедри публічної служби та управління навчальними й соціальними закладами
Навчально-наукового інституту публічного управління, адміністрування
та післядипломної освіти
ДЗ „Луганський національний університет імені Тараса Шевченка”
Т. В. Сич*